

SLUITSTUK VAN LINKSE WAARDEN

NAOMI WOLTRING

Naomi Woltring (1984) studeerde politicologie en filosofie in Amsterdam. Na haar studie werkte ze onder meer bij de Wiardi Beckman Stichting, het Humanistisch Verbond en het Centrum voor Lokaal Bestuur. Op dit moment werkt ze als promovenda aan de Universiteit Utrecht.

In 2016 kwam het debat over de verzorgingsstaat naar het Nederlandse theater. Rockopera *Het Pauperparadijs* toonde de honger, knechting en vernedering in de Nederlandse negentiende-eeuwse publiek-private armenzorg. De film *I, Daniel Blake* liet zien hoe de Britse verzorgingsstaat was veranderd in een systeem zonder mededogen dat er vooral op gericht is om aanspraak op uitkeringen tegen te gaan. Beide producties maakten veel los. Het debat laaide weer op toen Jesse Frederik tijdens zijn Den Uyl-lezing in december 2017 precies de vinger op de zere plek legde en ongenadig liet zien hoeveel van deze dynamiek de PvdA de afgelopen drie decennia had gemist. Fijntjes riep hij de functie van de verzorgingsstaat in herinnering: zorgen voor goed werk en bestaanszekerheid voor iedereen door een vloer te leggen in de inkomensverdeling en in de arbeidsmarkt. Wie een uitkering heeft, hoeft geen ziekmakend werk te accepteren. Wie kan terugvallen op een basisbaan, hoeft zich geen vernederende arbeidsomstandigheden te laten welgevallen. Precies door die twee functies is de verzorgingsstaat een belangrijke institutionele vertaling van linkse waarden als vrijheid, gelijkheid en solidariteit. De verzorgingsstaat zorgt voor sociale zekerheid.

Binnen de PvdA is een discussie over sociaal beleid natuurlijk nooit ver weg. Er is

wat afgepraat over decentralisaties, schulden en kinderarmoede de afgelopen jaren. ‘Waardengedreven politiek’ werd omarmd, wethouders gaven sociale wijkteams regelvrij budget om gericht sociaaleconomische problemen op te lossen, bewindspersonen lieten ministeries schoonmakers in vaste dienst nemen om het goede voorbeeld te geven. Maar dat de verzorgingsstaat een bredere functie heeft dan kansen bieden aan de zwaksten in de samenleving, dat was eigenlijk wel zo’n beetje vergeten. Hoewel sociaaldemocraten zich uitvoeringsproblemen in de sociale zekerheid terdege lijken te realiseren, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de door het hele land bestaande lokale ombudsteams die burgers ondersteunen bij speurtochten door het bureaucratische doolhof dat de sociale zekerheid soms is, komen PvdA-politici niet veel verder dan verplichte formules als ‘minder bureaucratie’ en ‘minder regels’.

Hoe kan het dat juist de PvdA de verworping van het institutionele sluitstuk van haar eigen waarden zo slecht begrijpt? In dit essay werk ik uit waarom een bodem in de inkomensverdeling en de arbeidsmarkt van belang is, hoe de PvdA deze cruciale les uit het verleden heeft kunnen vergeten, en wat de PvdA kan doen om die fundering opnieuw te realiseren.

Volledige werkgelegenheid

In een wereld met volledige werkgelegenheid, zonder ziekte, zwangerschappen en handicaps, zou een verzorgingsstaat niet nodig zijn. Omdat werkgevers bij volledige werkgelegenheid moeite moeten doen om werknemers aan zich te binden (‘voor deze baan tien andere’), zullen zij zorgen voor goede arbeidsvoorwaarden. Werkgevers denken echter vaak dat zij geen belang hebben bij volledige werkgelegenheid. Die zorgt er immers voor dat werknemers zich moeilijker laten disciplineren en maakt dat

dreigen met werkloosheid niet effectief is. Dat is precies waarom volledige werkgelegenheid binnen een systeem van arbeiderszelfbestuur de belangrijkste economische doelstelling was van het socialistische voormalig Joegoslavië: zo creëer je ware emancipatie van werknemers.¹

Toch zagen werkgevers volledige werkgelegenheid dertig jaar lang (ca. 1945-1975) wél als eigenbelang. Ten eerste omdat hierdoor maatschappelijke stabiliteit wordt gegeneerd die noodzakelijk is om het kapitalisme in stand te houden. Ten tweede omdat je een werknemer langer aan je kunt binden als je die werknemer goed behandelt. Het Eindhovense Philips was bijvoorbeeld erg goed in het scheppen van voorzieningen (arbeiderswoningen, sportvereniging, studiefonds voor kinderen van werknemers) waardoor werknemers ondanks nagenoeg volledige werkgelegenheid zeer loyaal aan het bedrijf bleven. En ten derde zijn gunstige arbeidsvoorwaarden en stabiliteit goed voor de productiviteit: ‘a happy worker is a productive worker’.

Bij afwezigheid van volledige werkgelegenheid is een sterke vakbeweging voor werknemers van levensbelang, vanwege het simpele gegeven dat werkgevers altijd kunnen zeggen ‘voor jou tien anderen’ en werknemers steeds lagere lonen zullen accepteren uit angst voor werkloosheid. Werkgevers hebben pas een probleem als een aanzienlijk deel van de werknemers het werk neerlegt en zo de productie gevaar loopt. De dreiging van staking – het ultieme machtsmiddel van de vakbeweging – zorgt daarom voor een gelijk spelveld tussen werkgevers en werknemers en maakt dat werkgevers eerder geneigd zullen zijn om voor goede arbeidsvoorwaarden te zorgen.

Bij afwezigheid van een sterke vakbeweging en volledige werkgelegenheid leggen

bijstand en basisbanen een vloer in de inkomensverdeling en de arbeidsmarkt. Ze zorgen voor een gelijkere machtsverdeling tussen werkgevers en werknemers. Een sterke vakbeweging maakt dat werkgevers makkelijker akkoord gaan met dat soort arrangementen. Bij een zwakke of verdeelde vakbeweging kunnen linkse politieke partijen het voortouw nemen.

Met de handen in het haar

De eerste drie decennia na de Tweede Wereldoorlog kenden nagenoeg volledige werkgelegenheid. Die was te danken aan de naoorlogse inhaalgroei, stabiele wisselkoersen en geleide loonpolitiek. In de jaren zeventig kwam een einde aan de inhaalgroei en werden stabiele wisselkoersen losgelaten. In 1973, het eerste kabinet-Den Uyl zat net, draaiden de Arabische landen de oliekraan dicht en zo steeg de prijs van aardolie dus explosief. Dit luidde een recessie in die maakte dat de sociaaldemocraten alle mooie plannen voor vermogensaanwasdeling, hervorming van grondpolitiek en arbeiderszelfbestuur voorlopig in de ijskast lieten. Stagflatie (stagnerende economische groei ondanks inflatie) kon binnen de geldende economische modellen niet voorkomen en dat maakte dat links met de handen in het haar zat. Inperking van de overheidsuitgaven zou de economie uit het slop helpen, beloofde een nieuwe economische doctrine – en zo zou de verzorgingsstaat alsnog gefinancierd kunnen blijven worden, dachten de sociaaldemocraten er bij.

Links had geen antwoord op de nieuwe internationale economische omstandigheden waarbij kapitaal door het loslaten van stabiele wisselkoersen veel mobieler werd. Volledige werkgelegenheid op nationale schaal is moeilijker te realiseren met instabiele wisselkoersen en instabiele kapitaalbewegingen. En een verzorgingsstaat is moeilijker te handhaven zonder volledige

werkgelegenheid, omdat er immers meer beroep gedaan wordt op de sociale zekerheid terwijl er minder geld voorhanden is om die te financieren. Dat betekent niet dat het onmogelijk is, wel dat er naar nieuwe vormen van macro-economische ordening gezocht moet worden en dat er bij gebrek aan door de markt gecreëerd werk andere banen – basisbanen – voorhanden moeten zijn. Die hebben ook een economische functie: ze houden de binnenlandse bestedingen op peil en dat dempt economische schokken.

De kabinetten Lubbers gingen echter voortvarend aan de slag met bezuinigen op en het inperken van aanspraken op sociale zekerheid. Protesten van oppositie en vakbeweging haalden niets uit. In 1982 ging de vakbeweging door de pomp en accepteerde loonmatiging in het Akkoord van Wassenaar. Nu het economisch niet meer voor de wind ging en de werkloosheid sterk opliep, werd het uitgebreide vangnet van sociale zekerheid langzamerhand geherdefinieerd van vangnet bij tot oorzaak van economische problemen.

Een manier om weer wat meer grip te krijgen op de globaliserende economie en op internationale kapitaalbewegingen was Europese economische en monetaire samenwerking. Mede daarom was ook de PvdA voorstander van Europese eenwording, een interne markt met gemeenschappelijke munt, gecombineerd met een 'sociaal Europa'. Dat dat sociale Europa maar moeilijk van de grond kwam en dat de euro zijn eigen problemen en dilemma's kende, zou later pas blijken.

Na de val van de muur was met het socialisme het utopisch denken echt in diskrediet geraakt en leek de markt 'de enige drijvende reddingsboei in het zwembad'.² Toen de PvdA in 1989 weer toetrad tot

de regering, omarmde de partij steeds verder de markt om de verzorgingsstaat te kunnen blijven betalen en zo sociaaldemocratische doelstellingen te waarborgen. Dat was ook wel te rijmen met de ideologische wortels van de PvdA: in plaats van de socialistische werden de sociaalliberale wortels meer van belang.³ Waar PvdA'ers niet op hadden gerekend, was dat de aannames die onder dat marktbeleid lagen begonnen door te sijpelen naar andere domeinen en de eigen visie begonnen aan te tasten. Belangrijke impliciete aannames onder het pro-markt-beleid zijn bijvoorbeeld dat politici onverantwoordelijk met inflatie omgaan en dat daarom monetair beleid buiten de politiek geplaatst moet worden (een onafhankelijke centrale bank). Een andere aanname is dat staten om voldoende investeringen aan te trekken, aantrekkelijk moeten zijn voor kapitaal. Aantrekkelijk betekent dan snijden in de verzorgingsstaat en flexibiliseren van de arbeidsmarkt. Monetair en macro-economisch beleid, extreem belangrijke pijlers van economische ontwikkeling, werden zo gedepolitiseerd.⁴ Terwijl de PvdA de opbouw van de verzorgingsstaat als politieke keuze en historische verdienste bleef presenteren, werd de afbraak van de verzorgingsstaat een kwestie van apolitieke noodzaak. Dat kan niet allebei tegelijk waar zijn en dat vreemde kiezers.

Om nog iets van de verzorgingsstaat overeind te houden, ging de PvdA mee in het moeilijker toegankelijk maken van sociale zekerheidsarrangementen. Mensen moesten steeds meer bewijzen dat ze die regelingen echt nodig hadden. Daar werden ze zelf 'verantwoordelijk' voor geacht, wat steeds vaker 'aansprakelijk' betekende.⁵ Ook de geïntroduceerde marktmechanismen maakten de sociale zekerheid minder toegankelijk. Ze werden ingevoerd om de bureaucratie terug te dringen en de verzorgingsstaat zo efficiënter en goedkoper

te maken, maar dat leidden er al met al toe dat er meer regels, meer formulieren en meer bureaucraten kwamen.⁶ En dus ook meer mogelijkheden om een fout te maken en onder het motto van die eigen verantwoordelijkheid een boete opgelegd te krijgen. Natuurlijk wordt er soms misbruik gemaakt van de sociale zekerheid en dat moet worden tegengegaan, maar dat betekent niet dat je het systeem moet baseren op wantrouwen.

Zo heeft het kunnen gebeuren dat de PvdA uit verantwoordelijkheidsgevoel een 'burgemeester-in-oorlogstijd'-logica is gaan hanteren (die PvdA'ers zelf liever 'het eerlijke verhaal' noemen): als wij niet regeren, doet een rechtse partij het en wordt het nóg erger. Dat is soms natuurlijk waar. Welke PvdA'er had er uiteindelijk niet liever een PvdA-vvd-kabinet dan een volledig rechts kabinet? Maar ondertussen ging de PvdA mee in het afschaffen van institutionele oplossingen voor permanente problemen, zoals sociale werkplaatsen, verving die door 'maatwerk' en vertrouwde op haar eigen lokale politici om die problemen op te lossen. De PvdA ging er daarbij impliciet vanuit dat lokale bestuurlijke macht van de PvdA min of meer permanent is en dat rechts beleid geconfronteerd met de lokale realiteit niet vol te houden is, daarmee ook lokale sociale politiek depolitiserend. Dat die bestuurlijke macht ook lokaal niet permanent was, bleek in 2014, toen de PvdA bij de gemeenteraadsverkiezingen mede vanwege de impopulariteit van de regering zwaar werd afgestraft en politici van andere partijen sociaal beleid lokaal nog verder konden afzwakken. De PvdA lijkt al met al vergeten te zijn dat institutionele oplossingen er juist zijn om willekeur en de aan-/afwezigheid van competente en sociaal voelende (PvdA-)bestuurders te neutraliseren. De decentralisatie van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) - een einde

aan recht op zorg binnen de Wmo en de introductie van een zorgplicht voor lokale overheden - getuigde daar ook van.

Macro-economisch beleid voor sociale zekerheid

Door het gebrek aan een eigen macro-economische visie is de PvdA de grip kwijtgeraakt op het stelsel dat het sluitstuk vormde van haar waarden. Maar we kunnen die grip terugkrijgen. De periode van 1945-1975 laat dat zien. Een vloer in de arbeidsmarkt, door basisbanen of Melkertbanen, is eerder geprobeerd (nota bene onder Paars!) en was succesvol. De verzorgingsstaat kan heruitgevonden worden door sociale zekerheid voorop te stellen, waartoe *Het Pauperparadijs*, I, Daniel Blake en Jesse Frederik oproepen. Het overwegend uit onbegrip weggehoonde voorstel van de commissie-Melkert om werkgelegenheid tot centrale doelstelling van het monetair beleid van de Europese Centrale Bank (ECB) te maken, wordt door de Amerikaanse Fed al lang in praktijk gebracht. In 2014 pleitte de PvdA (kortstondig) voor maximaal 5% werkloosheid als doelstelling voor de ECB in haar Europese verkiezingsprogramma. Dat is een mooi startpunt. In internationaal verband moet

links gaan werken aan een eigentijds stelsel van stabiele wisselkoersen. Dat is een project voor de lange adem, zeker. Maar ook dat soort projecten moet een keer van start gaan. De PvdA moet macro-economisch beleid kortom weer politiseren.

Na de afronding van het Van waarde-onderzoek van de Wiardi Beckman Stichting zijn de sociaaldemocratische waarden herijkt. De commissie-Melkert verrichte belangrijk denkwerk voor een nieuw sociaaleconomisch en macro-economisch kader voor sociaaldemocratische politiek. Nu moet dat nog tussen de oren van de nieuwe generatie politici komen en blijken uit hun handelen. De waarde van links ligt daarmee niet in Van Doorns tot cliché geciteerde observatie dat 'de grote historische verdienste van de sociaal-democratie' ligt in het geprotesteerd hebben tegen een invasieve economische rationaliteit die alles tot koopwaar maakt.⁷ Dat morele protest is alleen geloofwaardig als het gecombineerd wordt met het opbouwen van alternatieven, met het institutionaliseren van gelijke zeggenschap voor iedereen middels een vloer in de arbeidsmarkt, een bodem in de inkomensverdeling en streven naar volledige werkgelegenheid.

Noten

1. Susan Woodward (1995), *Socialist unemployment. The political economy of Yugoslavia 1945-1990*. Princeton University Press
2. Philipp Ther (2016), *Europe since 1989*, Princeton University Press, p82. Overigens probeerden sociaaldemocraten zich begin 1990 nog manmoedig te verzetten tegen het gelijkstellen van democratisch socialisme en sociaaldemocratie aan sovjetcommunisme, zie bijvoorbeeld Koen Koch (1990), "Triomfalisme?", in: *S&D* 1, januari 1990, p2.
3. Piet de Rooy (1996), "De sociaaldemocratische passie voor politiek", in: Jos de Beus e.a. *De ideologische driehoek*, Meppel: Boom, p178; en (2007), "Over snijbloemen en sociaaldemocratie", in: *S&D* 10, pp 9-15
4. Colin Hay (2004), "The normalizing role of rationalist assumptions in the institutional embedding of neoliberalism", in: *Economy and Society*, Volume 33 Number 4: pp 500-527
5. Yasha Mounk (2017), 'Responsibility redefined', op: <https://democracyjournal.org/magazine/43/responsibility-redefined/> [ezien: 31-12-2017].
6. David Graeber (2015), *The utopia of rules: on technology, stupidity and the secret joys of bureaucracy*. New York: Melville House Books
7. J.A.A. van Doorn (1996), 'Het socialisme als kameleon', in: G. van der List (red.), *De draagbare Van Doorn*, Amsterdam, Prometheus